

Piotr Paluchowski (<https://orcid.org/0000-0002-6525-3821>)

Seweryna Konieczna (<https://orcid.org/0000-0001-6075-4056>)

Gdański Uniwersytet Medyczny

Na pograniczu kultury polskiej i niemieckiej. Z działalności Paula Patera w Gdańsku

W pierwszym ćwierćwieczu osiemnastego wieku Gdańsk był miejscem oryginalnej inicjatywy łączącej w sobie drukarstwo i nauczanie techniczne, której autorem był uczony Paul Pater. To właśnie dzięki tej działalności: (...) „zajmuje w dziejach polskiej kultury wyjątkową pozycję jako twórca pierwszej szkoły technicznej, w historii zaś drukarstwa europejskiego należy do czołówki jako jeden z pierwszych teoretyków tej dziedziny”¹. Warto jednak podkreślić, że w tej mierze Pater działał na styku kultury polsko- i niemieckojęzycznej.

Dotychczas wielu badaczy zajmowała ta postać. Jeszcze w osiemnastym wieku jego biografia została opracowana przez Ephraima Praetoriusa² oraz wymieniono go w pierwszym opracowaniu historii gdańskiego drukarstwa autorstwa Michaela Christopha Hanowa³. W okresie późniejszym jego osoba, niejako na marginesie, była wspomniana przez takich badaczy jak: Jerzy Samuel Bandtkie⁴, Gotthilf Löschin⁵ i Alfons Mańkowski⁶. Szersze zainteresowanie osobą Patera notuje się po 1918 r.

¹ A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4, Wrocław 1962, s. 312; warto jednak przy tym zauważyć, że na terenie Rzeczypospolitej od 1630 r. działała w Warszawie szkoła rzemieślnicza prowadzona przez bractwo św. Benona, zob.: K. Kubik, *Profesor Paweł Pater pionier kształcenia technicznego w Gdańsku*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa*, Gdynia 1959, s. 121.

² E. Praetorius, *Athenae Gedanenses, sive Commentarius historico-chronologicus succinctus ...*, Lipsiae 1713, s. 165–166, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska (dalej: PANBG), sygn. Od 17653, 8°; praca ta została ponownie opracowana, wydana i przetłumaczona, zob.: M. Brodnicki, *Athenae Gedanenses Ephraima Praetoriusa*, Gdańsk 2016; reprodukcje stron dzieła oryginalnego na temat P. Patera, zob.: ibidem, s. 229–230.

³ M. C. Hanow, *Denkmahl der Danziger Buchdruckereyen und Buchdrucker seit dem Jahr 1539 bis 1740 mit einigen Gedenken von künftiger Verbesserung des Drucken*, [w:] *Erstlinge der Jubelfeyer in Danzig*, Dantzig 1740, k. A₃, B₃, D₂, E₃, F₃, H₂.

⁴ J.S. Bandtkie, *Historia drukarń w królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskiem...*, Kraków 1826, s. 104–105.

⁵ G. Löschin, *Geschichte Danzigs von der ältesten bis zur neuesten Zeit*, T. 2, Danzig 1823, s. 201; idem, *Geschichte der Danziger Buchdruckereien*, [w:] *Einladungsschrift zu der am 25sten Julius 1840 in Danzig zu begehenden Feier des vierten Säkular. Jubiläums der Erfindung der Buchdruckerkunst*, Danzig 1840, s. 12–13.

⁶ A. Mańkowski, *Dzieje drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Prusiech Zachodnich: wraz ze szczegółową bibliografią druków polskich zachodniopruskich*, „Roczniki Towar-

Prace jemu poświęcone napisali wtedy m.in.: Friedrich Schwarz⁷, Zygmunt Mocarski⁸, Kazimierz Kubik⁹ i Lech Mokrzecki¹⁰. Został również odnotowany w serii „Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku”¹¹. Także i współcześnie powstają teksty dotyczące jego działalności. Jako przykłady można podać artykuły Danuty Kowalewskiej¹² i Anny Mikołajewskiej¹³. Oczywiście liczba prac, w których przewija się postać Patera jest znacznie większa¹⁴.

Niniejszy artykuł ma za zadanie w sposób syntetyczny omówić osobę Paula Patera, przede wszystkim jego prywatną działalność, pomijając aktywność w Gdańskim Gimnazjum Akademickim, która została przez badaczy szeroko naświetlona¹⁵. Zanim

---

rzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 18, 1911, s. 90–91.

- ⁷ F. Schwarz, *Paul Pater. Gründer der ersten technischen Schule in Danzig 1707*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichts-Vereins”, Bd. 27, 1928, nr 2, s. 17–27.
- ⁸ Z. Mocarski, *Szkoła drukarska prof. Patra w Gdańsku (1711–1724)*, „Przegląd Graficzny”, R. 17, 1936, nr 15, s. 116–119, nr 16, s. 124–127; R. 18, 1937, nr 2, s. 12–14; w ostatniej części zapowiedziano: „Ciąg dalszy nastąpi”, jednakże w kolejnych numerach czasopisma brak dalszych części tekstu.
- ⁹ K. Kubik, *Kalendariologia profesora Pawła Patera*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa...*, s. 277–304; idem, *Profesor Paweł Pater...*, s. 79–152; idem, *Nauka o świecie współczesnym w ujęciu gdańskiego pedagoga XVIII w. Pawła Patera*, „Rocznik Gdański”, t. 23, 1964, s. 151–171.
- ¹⁰ L. Mokrzecki, *Pater Paweł*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, Warszawa 1980, s. 327–328; idem, *Paweł Pater (1656–1724)*, [w:] *Wybitni Pomorzanie XVIII wieku. Szkice biograficzne*, red. J. Borzyszkowski, Wrocław 1983, s. 124–129; warto również odnotować zainteresowanie tego autora P. Paterem w pracy: idem, *Początki wiedzy o morzu w dawnej Rzeczypospolitej. Problematyka morska w nauce gdańskiej doby Baroku i Oświecenia*, Wrocław 1983, s. 86, 139, 149–157, 189, 205, 254.
- ¹¹ A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., s. 311–316.
- ¹² D. Kowalewska, *Toruńskie i gdańskie kalendarze Pawła Patera*, [w:] *Kalendarze staropolskie*, red. I.M. Dacka, J. Patryka, Warszawa 2013, s. 169–181.
- ¹³ A. Mikołajewska, *Paul Pater und Samuel Luther Geret als Kalendermacher im Thorn des 18. Jahrhunderts*, [w:] *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540–1850)*, hrsg. K.-D. Herbst, W. Greiling, Bremen 2018, s. 183–203.
- ¹⁴ M.in.: [E.A.K.] Bertling, *Pater Paul*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 25, Leipzig 1887, s. 221–222; M. Pelczarowa, *Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku (wiek XVI–XVIII)*, „Rocznik Gdański”, t. 14, 1955, s. 162–163; [M.] Lehnerd, *Pater Paul* [w:] *Altpreussische Biographie*, hrsg. C. Krollmann, T. 2, Marburg 1967, s. 490; S. Salmonowicz, *Pater Paweł*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 393–394; M. Czerniakowska, *Astronomia gdańska i Jan Heweliusz*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 137–138, 151–152; eadem, *Matematyka i fizyka w Gimnazjum Gdańskim*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, s. 168–171; P. Paluchowski, *Pater Paul*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 769; jego biografia znajduje się również na portalu projektu „Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher von 1550 bis 1750”, zob.: https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=pater_paul [dostęp: 20.09.2018 r.]
- ¹⁵ Bardzo dokładnie tę sferę działalności omówił K. Kubik w swoich artykułach, zob.: K. Kubik, *Kalendariologia profesora Pawła Patera...*, s. 277–304; idem, *Profesor Paweł Pater...*, s. 79–152; idem, *Nauka o świecie współczesnym...*, s. 151–171.

jednak zostanie omówiony ten temat, wcześniej warto przytoczyć kilka podstawowych faktów dotyczących jego życia do czasu przybycia do Gdańska.

Pater urodził się w 1656 r. w mieście Wierzbów (Vrbov)¹⁶, dzisiaj znajdującym się na Słowacji, a ówczesnie będącym częścią tak zwanego zastawu spiskiego, który znajdował się w rękach Rzeczypospolitej. Jego ojciec był protestanckim pastorem i dlatego, gdy wybuchły tam walki religijne, rodzina Patera musiała uciekać. Udała się do Wrocławia i tam Paul podjął pracę związaną z drukarstwem i książką. Wiadomo, że w tym czasie uczęszczał do miejscowego Gimnazjum, a po jego ukończeniu zyskał przychylność wrocławskiej Rady Miejskiej. Dzięki jej pomocy materialnej mógł rozpocząć studia, najpierw w Jenie, a później w Lipsku. Interesowały go różne nauki, w tym matematyka, astronomia, geografia, historia, filologia i filozofia. Z tej ostatniej dziedziny Pater uzyskał tytuł magistra w 1685 r. Później podróżował, głównie za sprawą poszukiwań naukowych. Przez pewien czas mieszkał w Wolfenbüttel, gdzie był bibliotekarzem, ale został poproszony przez toruńskie władze o objęcie tamtejszej katedry matematyki i geografii w Gimnazjum Akademickim, co stało się w dniu 18 marca 1688 r. Prowadził tam działalność dydaktyczną, naukową oraz artystyczną¹⁷ do 3 października 1704 r., gdy uzyskał zgodę władz toruńskich na opuszczenie stanowiska¹⁸. Powodem chęci wyjazdu Patera z Torunia było oblężenie, znaczne zniszczenie miasta przez Szwedów oraz związany z tym upadek Gimnazjum. Z pewnością ważną rolę odegrało również zbyt małe uposażenie gimnazjalnych profesorów¹⁹. Pater miał zamiar przeprowadzić się do Wrocławia, ale wcześniej odwiedził Gdańsk, aby zaznajomić się ze zbiorami bibliotecznymi. W tym czasie przebywał również w Halle, gdzie uczestniczył w inauguracji roku akademickiego na tamtejszym uniwersytecie²⁰. Będąc w Gdańsku burmistrz Johann Ernst Schmieden²¹, namówił Patera, aby osiadł on na stałe w największym mieście Prus Królewskich. Przystał na to, i najpierw zaczął prowadzić prywatne zajęcia z matematyki i astronomii, a w dniu 25 września 1705 r., otrzymał stanowisko profesora matematyki w Gim-

¹⁶ Miejscowość ta w latach 1271–1878 była miastem, a nie wioską jak zapisano to w: A. Ka-wecka-Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., s. 311.

¹⁷ P. Pater był autorem również sztuk teatralnych, zob.: E. Kotarski, *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993, s. 136–137.

¹⁸ L. Mokrzecki, *Paweł Pater (1656–1724)*, s. 127; na temat działalności w Toruniu, zob.: K. Kubik, *Nauczanie matematyki w Toruńskim Gimnazjum Akademickim w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1972, s. 116–120; S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie a ziemie Korony Węgierskiej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego...*, s. 182–184.

¹⁹ K. Kubik, *Profesor Paweł Pater...*, s. 103–104.

²⁰ S. Salmonowicz, *Pater Paweł...*, s. 393–394.

²¹ Na temat tego burmistrza, zob.: J. Zdenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Biogramy*, Gdańsk 2008, s. 290; kontakty P. Patera z J.E. Schmiedem potwierdza również list po łacinie wysłany przez tego pierwszego z podziękowaniami dla burmistrza za okazaną pomoc napisany 3 czerwca 1705 r., zob.: Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, 36/44, s. 1–4.

nazjum, które piastował aż do swojej śmierci²². Jego prekursorską działalność można podzielić na trzy, wzajemnie przenikające się, obszary. Było to pisarstwo, drukarstwo oraz dydaktyka.

Gdy przebywał jeszcze w Toruniu, dał się poznać szerszemu gronu osób, jako twórca kalendarzy, wydawanych od 1698 r. w językach: niemieckim i polskim²³. Zyskał tym aprobatę króla Augusta II, który 27 stycznia 1703 r. wydał dla niego przywilej wyłącznego wydawania kalendarzy na obszarze Prus Królewskich²⁴. Na tej podstawie Pater opracowywał i wydawał je w latach późniejszych w Gdańsku. Zdobyty przez niego w ten sposób monopol nie był przestrzegany, w tym czasie ukazywały się bowiem kalendarze innych autorów, na przykład w oficynie Simona Reinigera²⁵. Druki Patera ukazywały się w liczbie 10.000 egzemplarzy, sprzedawanych po cenie od 4 do 12 groszy, co dawało autorowi zysk w postaci 1.100 florenów, co ówczesnie było bardzo okazałą sumą²⁶.

W Gdańsku Pater podjął inicjatywę, w ramach której chciał połączyć sztukę drukarską z dydaktyką. Był przy tym przeciwnikiem przekazywania jedynie samej naukowej teorii, której według niego powinna towarzyszyć obserwacja i działanie. Zmiany idące w tym kierunku zaobserwował wcześniej w Europie Zachodniej²⁷. Z kolei jego zainteresowanie drukarstwem rozpoczęło się, gdy przebywał w Toruniu i na prośbę tamtejszych władz Gimnazjum zaopiekował się drukarnią. W tym świetle zrozumiałe jest, że osiadając w Gdańsku przybył z zamiarem założenia własnego zakładu, w którym mógłby również uczyć drukarstwa. Jednocześnie miał

²² O powitaniu P. Patera w Gimnazjum, zob.: E. Kotarski, *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, Gdańsk 1997, s. 114; pierwsza zapowiedź prowadzenia przez niego wykładów ukazała się na 1706 r.: *Catalogus Lectionum et Operarum Publicarum*, PANBG, sygn. 150 in Ma 3920, 8°.

²³ W swoim tekście E. Praetorius wspomina, że P. Pater miał drukować kalendarze od 1690 r. w Jenie, zob.: E. Praetorius, op. cit., s. 166; jednakże nie udało się do tej pory potwierdzić, czy rzeczywiście już wtedy wydawał tego typu druki, dlatego też w literaturze przyjmuje się datę 1697 r., a pierwszy kalendarz P. Patera miał być wydany na 1698 r., por.: D. Kowalewska, op. cit., s. 170; A. Mikołajewska, op. cit., s. 188–189.

²⁴ Przywilej P. Patera przedrukowywał w swoich kalendarzach, zob.: *August II...*, [w:] P. Pater, *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1714], Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, sygn. 01628; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 9136; *August II...*, [w:] idem, *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1717], Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. K 29 II; P. Paterowi udało się również uzyskać przywilej od S. Leszczyńskiego wydany 27 stycznia 1704 r., zob.: *Edict Sr. Königl. Majestät in Pohlen...*, [w:] idem, *Neuer und Alter Kunst- und Tugend Calender / Auf das 1709. Jahr Christi...*, Dantzig [1708], PANBG, sygn. Od 24234, 8°.

²⁵ Np. kalendarz S. Waryskiego: S. Wartski, *Neuer und Alter Hausz- Feld- und Garten-Calender...*, Dantzig [1705], PANBG, sygn. Od 24245, 8°.

²⁶ A. Kawecka–Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., s. 314; sami intrologatorzy gdańscy mieli czerpać z tego tytułu 6.000 florenów, zob.: Z. Mocariski, op. cit., s. 118; w innym opracowaniu mowa o tym, że była to suma 300 florenów rocznie, por.: E. Kizik, *Koszty utrzymania Gimnazjum Akademickiego*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, s. 49–50.

²⁷ K. Kubik, *Nauka o świecie współczesnym...*, s. 151.

zamiar czerpać większe zyski z wydawanych przez siebie kalendarzy, jak i książek. W 1704 r. nabył drukarnię, ale nie mógł jej otworzyć, gdyż spotkał się ze sprzeciwem miejscowych drukarzy, po których stronie stanęły władze miejskie. Kilka lat trwały różnego rodzaju perturbacje związane z rozpoczęciem drukarskiej działalnością Patera. Jeszcze w tym samym 1704 r. tak bardzo zniechęciła go postawa gdańszczan, że wystosował list do toruńskich władz dotyczący przejęcia tamtejszego zakładu i przeniesienia się tam. Jego plany obejmowały współpracę z Eliaszem Kopijewiczem, wydawcą książek cyrylickich, który wtedy przebywał w Gdańsku²⁸. Jednak i torunianie nie byli zainteresowani działalnością Patera.

Przełom nastąpił dopiero w 1711 r., gdy gdańskie władze zgodziły się na otwarcie szkoły, której częścią była drukarnia, ale tylko pod warunkiem, że będą w niej tłoczone wyłącznie teksty autorstwa jej właściciela. Na podstawie opracowania Hanowa dotychczasowi autorzy wskazywali, że mieściła się ona przy Poggenpfuhl (Żabi Kruk)²⁹. Aby nieco dokładniej ustalić jej lokalizację przeprowadzono kwerendę wśród map i planów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Gdańsku, która jednak okazała się negatywna. Z drobną pomocą przyszło jednak ogłoszenie o sprzedaży zegara gwieздnego, jakie Pater zamieścił w swoim „Gospodarskim Kalendarzu” na 1715 r. Mowa w nim: „Ktobykolwiek tedy sobie życzył mieć takowy Zegar Gwieздny, kształtnie urobiony, dostać go może tu we Gdańsku u Autora na ulicy Poggenpfuhl nazwanej, niedaleko od Kościoła S. Piotra mieszkającego (...)”³⁰. Znacznie więcej informacji dotyczących działalności zakładu i szkoły Patera zawartych jest w kilku źródłach drukowanych, o których poniżej.

Z myślą o swoim przedsięwzięciu, właściciel w 1710 r. wydał łaciński podręcznik swojego autorstwa obejmujący m.in. dzieje druku, zarys organizacji pracy oraz przegląd czcionek (il. 1, 2, 3)³¹. W zamiśle miał on ułatwić uczniom zgłębianie tajników sztuki drukarskiej. Zdawać mogłoby się, że na stronie tytułowej jako miejsce wydania wskazano Lipsk (*Prostat Lipsiae*), a jako wydawcę podano Johanna Fridericusa Gleditscha, który był tamtejszym księgarzem. We wstępie autor pisał jednak: „Primum specimen TYPOGRAPHIAE NOSTRAE (...)”³², a przed nim umieścił dedykację skierowaną do gdańskich władz. Należy więc sądzić, podobnie jak zauważył to już wcześniej Zygmunt Mocarski, że podręcznik ten został wydrukowany w Gdańsku³³. W tym wypadku byłoby to pierwsze dzieło z gdańskiej

²⁸ Na jego temat, zob.: P. Paluchowski, *Eliasz Kopijewicz i Christian Philipp Golz. Chełmski epizod wydawniczy z przełomu XVII i XVIII wieku*, [w:] *Historie gdańskich dzielnic*, t. 1, red. J. Dargacz, K. Kurkowska, P. Paluchowski, Gdańsk 2018, s. 201–211.

²⁹ M.C. Hanow, op. cit., k. B₃.

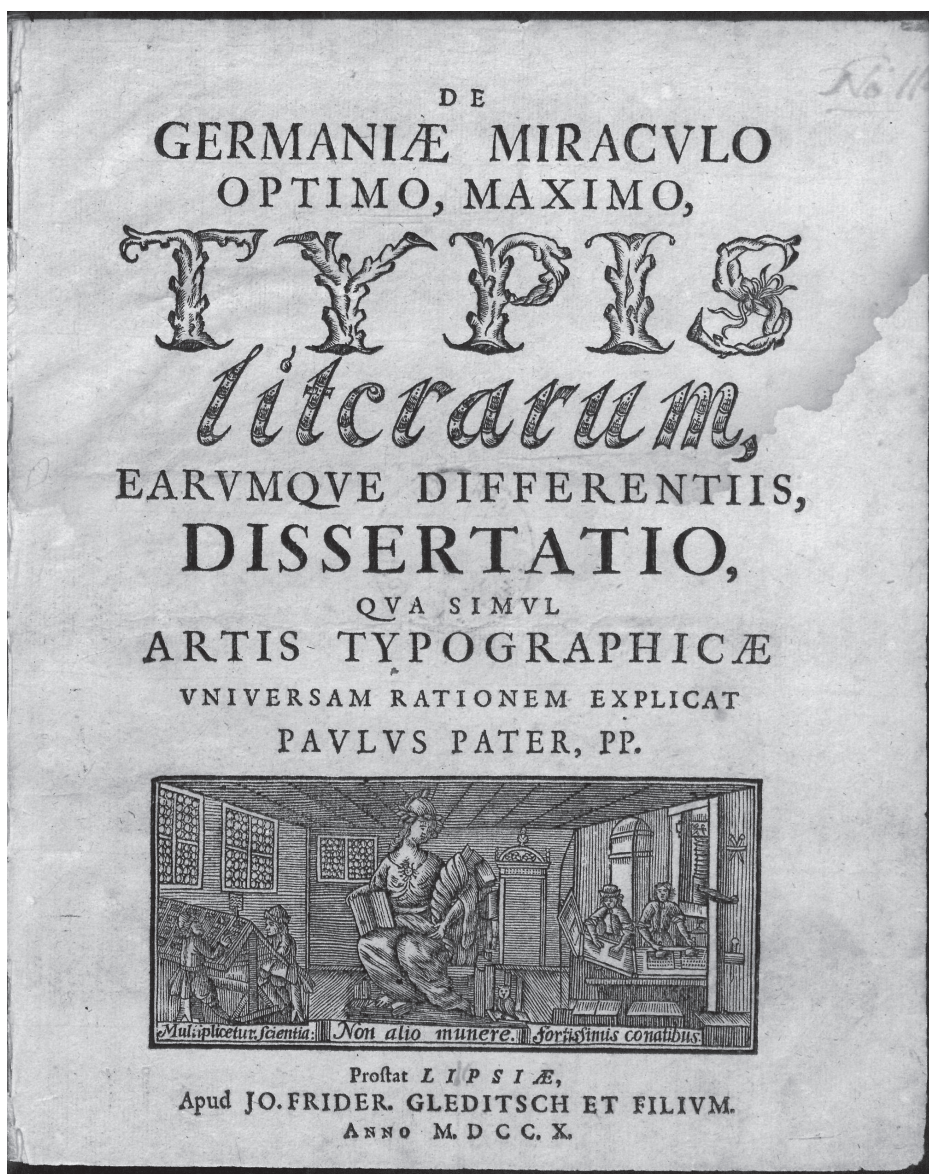
³⁰ P. Pater, *Opisanie wielce pożytecznego Zegara Gwieздnego*, [w:] idem, *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1714], k. D.

³¹ P. Pater, *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentiis, dissertatio...*, Lipsiae 1710, PANBG, sygn. Aa 1271, 8°; reprint tego dzieła został wydany w 2002 r., zob.: idem, *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentiis, dissertatio...*, [Pelplin] 2002.

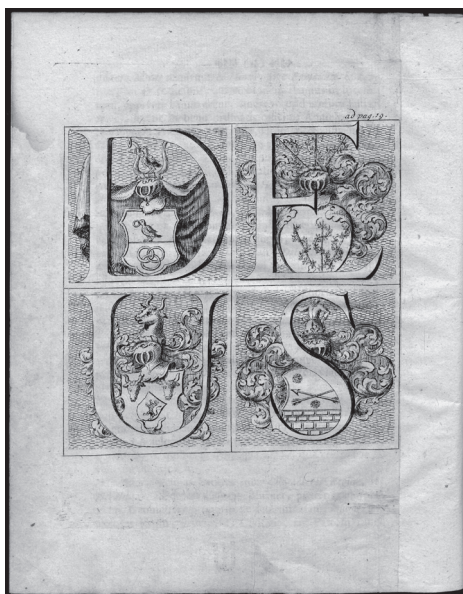
³² W tłumaczeniu: „Pierwszy przykład DRUKARNI NASZEJ...”.

³³ Z. Mocarski, op. cit., s. 12–14.

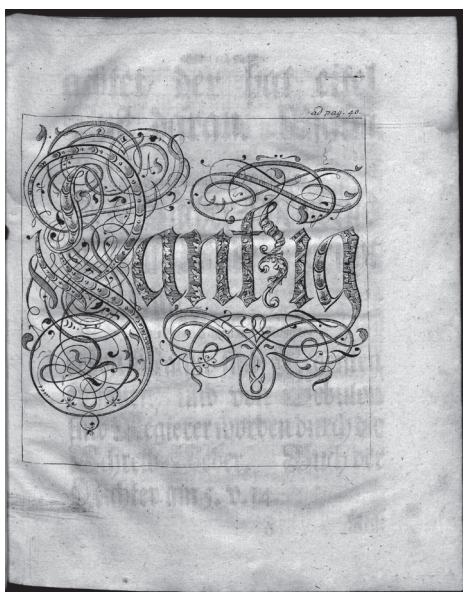

Il.1. Strona tytułowa pracy P. Patera *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentiis, dissertatio...*, Lipsiae 1710, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Aa 1271, 8°

Il.2. Przykłady ozdobnych inicjałów zamieszczonych w pracy P. Patera *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentiis, dissertatio...*, Lipsiae 1710, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Aa 1271, 8°

Il.3. Ozdobny napis „Dantzig” z pracy P. Patera *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentiis, dissertatio...*, Lipsiae 1710, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Aa 1271, 8°

drukarni Patera. Najprawdopodobniej ukazało się jeszcze pod koniec 1710 r., gdyż 3 marca 1711 r. toruńska Rada Miejska jako podziękowanie za książkę, postanowiła wypłacić Paterowi 10 talarów. Wynika więc, że drukarska inicjatywa ruszyła szybciej niż gdańskie władze wydały na nią zezwolenie³⁴. Warto też dodać, że Pater później, tj. po 30 marca 1711 r. wydrukował i dodał do pracy kolejną jej część. Zawierała ona m.in. specyfikację czcionek dostępnych w nowo otwartej drukarni z wybranymi herbami gdańskich mieszczan³⁵.

Trzy lata po rozpoczęciu działalności, tj. w 1714 r., Pater wydał druk zatytułowany: „Wolgemeinte Nachricht / Von Professor Paul Paters neuangelegten Mathematisch- und Mechanischen Kunst-Officin in Dantzig”³⁶. Na jej początku umieścił wizerunek św. Pawła w roli ogrodnika, co miało być bezpośrednim nawiązaniem do osoby właściciela zakładu. Tekst ten, z drobnymi zmianami, ukazał się również w języku polskim w „Gospodarskim kalendarzu” Patera na 1715 r.³⁷. Można znaleźć w nim wiele interesujących informacji nie tylko o samym wyposażeniu zakładu, ale również o zasadach w nim panujących. Przede wszystkim jej „Fundator i Director” zwracał uwagę, że została zorganizowana na kształt niderlandzki, a więc w tamtym rozumieniu nowoczesny. Jej celem było kształcenie uczniów, którzy nie mogli liczyć na pomoc materialną ze strony rodziny i władz. Pater, jak podkreślał, dążył do tego, aby później jego uczniowie „w cudzych krajach” mogli sami utrzymywać się z wykonywania tego zawodu. Jak pisał, początkowo swoją ofertę skierował do osób dorosłych, jednak nie znalazł wśród nich zainteresowania. Dlatego też uczniów wyszukał w szkole działającej przy gdańskim Kinderhaus (Dom Dziecka), który znajdował się przy kościele św. Elżbiety. Skądinąd wiadomo, że w latach 20. XVIII w. przebywało tam ponad 300 dzieci³⁸. Warto zauważyć, że pomysł Patera był zgodny z kierunkiem prowadzonej tam edukacji. Zatrudniony nauczyciel uczył czytania, pisania, liczenia oraz zasad religijnych, aby później wychowankowie mogli podjąć pracę w rzemiośle. W swoim druku Pater bardzo dobrze ocenił młodzież, którą wybrał. Miała ona szybko nauczyć się podstaw drukarstwa.

³⁴ A. Kawecka–Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., s. 315–316; M.C. Hanow jako datę rozpoczęcia drukarskiej działalności P. Patera podaje 1712 r., zob.: M. C. Hanow, op. cit., k. A₃; zaś J. S. Bandtkie przesuwają ją na 1709 r., por.: J.S. Bandtkie, op. cit., s. 104–105.

³⁵ Taką informację można znaleźć w tekście Z. Mocarskiego, który korzystał z egzemplarza Biblioteki Elbląskiej, zob.: Z. Mocarski, op. cit., s. 13; natomiast w egzemplarzach: P. Pater, *De Germaniae miraculo optimo...*, Lipsiae 1710 oraz w: idem, *De Germaniae miraculo optimo...*, Pelplin 2012, brak herbów gdańskich rodzin.

³⁶ W tłumaczeniu: „Pisemna wiadomość / od profesora Paula Patera [o] nowoutworzonej matematycznej i mechanicznej kunsztownej oficynie w Gdańsku”; druk ten znajduje się w składce razem z kalendarzem na 1715 r., zob.: [P. Pater], *Wolgemeinte Nachricht...*, [Dantzig 1714], Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 9136; tekst ten został opublikowany w: F. Schwarz, op. cit., s. 20–23.

³⁷ P. Pater, *Informacja O nowej od AUTORA założonej Oficynie, dla ćwiczenia się w Naukach Matematycznych i Mechanicznych*, [w:] idem, *Gospodarski Kalendarz...*, k. D-D₂; cały ten tekst przywołano w: Z. Mocarski, op. cit., s. 124–127.

³⁸ Na temat Domu Dziecka: A. Szarszewski, *Dom Dziecka*, [w:] *Encyklopedia Gdańska...*, s. 232–233.

Jednak z odezwy można dowiedzieć się, że nie tylko to było przedmiotem dydaktyki w zakładzie. Jego właściciel przed południem prowadził wykłady z matematyki, a popołudniu z mechaniki. Poza tym uczniowie mogli uczęszczać codziennie na dwie lub trzy godziny wykładów w pobliskim Gimnazjum, a później: „Skoro jednak te odprawia, zaraz się do Oficyny wrócić muszą, i albo cokolwiek w Drukarni robić, albo litery drukarskie łać, szkła szlifować, toczyć, Zegary słoneczne i gwiazdne robić, lub innej Manufaktury (która do miejskich Cechów nie należy,) pilnować powinni; aby tą pracą na żywność, odzież, i inne potrzeby cokolwiek zarobili”³⁹.

Uwagę zwraca wtrącenie dotyczące miejskich cechów. Związana jest ona z tym, że już od początku wzmożona działalność wydawnicza Patera nie podobała się innym gdańskim drukarzom i introligatorom. Drukarz Izrael Müller skarżył się do władz, że w szkole są produkowane również prace, których nie napisał jej właściciel. Pater miał też przyjmować zlecenia druku od jezuitów ze Starych Szkotów, wydawać penegiryki i zaproszenia na wykłady, a także oprawiać i handlować książkami. Wobec oporu drukarzy i introligatorów musiał pójść na kompromis według którego ustalono, że jego uczniowie będą oprawiać książki, ale zostaną one wystawione na sprzedaż w zakładach introligatorskich. Jednakże, jak widać na podstawie powyższego cytatu, Pater wręcz podkreślał, że jest rzemieślnikiem niezrzeszonym, co oczywiście nie podobało się innym, którzy walczyli z takimi procederami, nazywając osoby spoza cechów partaczami.

Inny urywek druku z 1714 r. mówi o wykonywaniu w zakładzie również mikroskopów, szkieł zapalających, okularów, lamp, drewnianych rur do perspektyw, tabakier, miar, prętów, a także muzycznych instrumentów. Pater miał w tym względzie spore doświadczenie, gdyż taką działalność praktyczno-dydaktyczną prowadził już w okresie toruńskim w tamtejszym Gimnazjum, a jedną z wykonanych przez siebie lunet podarował królowi Augustowi II⁴⁰. Ponadto w swoim kalendarzu na 1715 r. zawarł ogłoszenie dotyczące sprzedaży zegarów gwiazdnych, które można było zakupić „za 3 tynfy albo 54 grosze”. Co ciekawe swoje instrumenty rozprawdzał również w najbliższych miastach, gdyż można było je zakupić w Toruniu, Elblągu, Królewcu, Grudziądzu i Malborku⁴¹. W tym samym druku polecał również „camerę obscura” kosztującą „2 Talary, albo 6 złotych”⁴².

Całość kształcenia w zakładzie miała się zamknąć w czterech latach nauki. Jednakże, aby osiągnąć doświadczenie w rzeczach wykonywanych przy Żabim Kruku wcale nie musiano podejmować decyzji czy podjąć się całego toku nauczania, gdyż: „Ci którzy do takich Kunsztów chęć mają, mogą do tej Oficyny co dzień przychodzić i przypatrując się wszystkiemu, snadno się nauczyć, jako takowe Instrumenta robione bywają”⁴³.

³⁹ P. Pater, *Informacja...*, k. D₂.

⁴⁰ L. Mokrzecki, *Paweł Pater (1656–1724)...*, s. 125–127.

⁴¹ P. Pater, *Opisanie wielce pożytecznego Zegara Gwiazdnego...*, k. D.

⁴² Idem, *Camera Obscura: abo...*, [w:] idem, *Gospodarski Kalendarz...*, k. D.

⁴³ P. Pater, *Informacja...*, k. D₂.

Była więc inicjatywa Patera otwarta właściwie dla wszystkich. Pewną trudnością mogło być jednak porozumiewanie się, gdyż właściciel, na podobieństwo drukarni paryskich i weneckich, „pilno przestrzega, aby jeden z drugim tylko po łacinie mówił”⁴⁴. Ponadto w tym języku sprowadzana była co tydzień prasa z Lipska, którą czytał uczniom. W tekście mowa również o dyscyplinowaniu: „A kto by na ojcowskie strofowanie dbać nie chciał, a nieposłuszeństwem i uporem by chciał przewodzić, znajdzie się tu na takiego dyscyplina, której by potrzebował; a w ostatku, gdyby się na ekscesy jakie wysforować chciał, pokażą mu i z tej Oficyny drogę do Cuchthauzu”⁴⁵.

Użyte powyżej sformułowanie „ojcowskie strofowanie” można odczytać jako specyficzną grę słowną, gdyż Pater w języku łacińskim oznaczał ojca. Na końcu mowa oczywiście o Zuchthausie (Domie Poprawy) na Zamczysku, gdzie przymusowo osadzano nieposłuszną młodzież⁴⁶.

Informacje o inicjatywie Patera przynosi również druk datowany na 2 stycznia 1714 r. Właściciel w tym krótkim niemieckojęzycznym tekście zapowiadał loterię książkową, z której dochody przeznaczone miały być na cele szkoły⁴⁷. Więcej szczegółów podał w innym druku, w którym wskazał jaki kapitał był potrzebny do uruchomienia loterii oraz jakie przyniesie ona zyski⁴⁸.

Ze źródeł znane są osoby, które ukończyły drukarską szkołę, byli to m.in.: Christian Wagner, który występował jako drukarz tekstów Patera⁴⁹, Johann Friedrich Schivel wyzwolony na podstawie wydrukowanego świadectwa czeladniczego wydanego przez Patera 3 stycznia 1716 r.⁵⁰ i Peter Wille, późniejszy faktor⁵¹.

Prekursorską działalność Pater prowadził również w Gdańskim Gimnazjum Akademickim. Poza różnymi przedsięwzięciami tam podejmowanymi, warto wspomnieć o wykładanych przez niego zajęciach zwanych „Nowościami Tygodnia”, które zawierały w sobie różnego rodzaju nowe wiadomości polityczne połączone z dyskusją⁵². Można przyjąć, że był on osobą zamożną. Wiadomo również, że do końca był stanu wolnego i nie miał dzieci. Współpracował z miejskimi władzami na różnych polach, chociażby w 1721 r. uczestniczył w przygotowaniu pamiątkowej

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ O Domu Poprawy: D. Kaczor, *Dom Poprawy*, [w:] *Encyklopedia Gdańska...*, s. 234–235.

⁴⁷ [P. Pater], *An die Herrn Curatores der Frey-Schulen*, Dantzig 1714, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 9136; druk ten znajdował się również w PANBG, sygn. Od 19086, 8°, obecnie zaginiony; na jego temat zob.: F. Schwarz, op. cit., s. 26.

⁴⁸ [P. Pater], *Mechanischer Vorschlag: Wie mit Tausend Gulden / immer halb Drey Monaten / Drey Tausend und Sechs Hundert Gulden / ohne allen unredlichen Wucher / mit Ehr und gutem Nahmen zugewinnen*, [Dantzig 1714], Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 9136.

⁴⁹ W: [P. Pater], *Mechanischer Vorschlag...*, [s. 6] występuje jako: „Druckts Christian Wegner / ein Knabe aus der Frey-Schulen“, w tłumaczeniu: „Wydrukował Christian Wagner / chłopiec z wolnej szkoły“.

⁵⁰ [P. Pater], *[Auf geschehenes Ansuchen...]*, [Dantzig 1716] PANBG, sygn. Oe 9694, 8°.

⁵¹ A. Kawecka–Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., s. 313.

⁵² Więcej na ten temat, zob.: K. Kubik, *Nauka o świecie współczesnym...*, s. 155–166.

tablicy, która została zawieszona na latarni Twierdzy Wisłoujście⁵³. Ocenia się, że podczas swojego życia napisał ponad 100 utworów⁵⁴. Do dzisiaj największe znaczenie przypisuje się jego pracom naukowym. W Gdańsku opublikował m.in. doniesienie o zorzy polarnej widzianej nad miastem 17 marca 1716 r., które dedykował władcy rosyjskiemu Piotrowi I⁵⁵ (**il. 4**) oraz opis Morza Kaspijskiego, który ukazał się w 1723 r.⁵⁶ (**il. 5**).

Pater zmarł 7 grudnia 1724 r., a uroczystości pogrzebowe odbyły się 15 grudnia w gdańskim kościele św. Trójcy⁵⁷. Później, wobec braku spadkobierców, zlicytowano jego bogatą bibliotekę⁵⁸ oraz dobrze wyposażoną drukarnię, gdyż nie znalazła się osoba, która chciałaby kontynuować prowadzenie szkoły z warsztatem. Jego część zakupił Bazyli Kwasowski⁵⁹, a sześć lat później resztę sprzedano Heinrichowi Christianowi Seelmannowi⁶⁰, który przez bardzo krótki czas prowadził drukarnię we Wrzeszczu.

Inaczej potoczyły się losy serii kalendarzowej zapoczątkowanej przez Patera wydawnictwem na 1698 r.⁶¹. Po jego śmierci autorami kolejnych roczników został anonimowy *Cosmophilus*, a później: Johann Adam Kulmus, Heinrich Kühn, Constantin Gottlieb Hecker, Johann Gottlieb Bartoldi i Christian Gottfried Ewerbeck. Jeszcze na stronie tytułowej kalendarza wydanego na 1793 r. pojawia się imię i nazwisko drukarza oraz nauczyciela z ulicy Żabi Kruk⁶², który jako jeden z pierwszych w Rzeczypospolitej połączył zakład wytwórczy ze szkołą.

⁵³ L. Mokrzecki, *Paweł Pater (1656–1724)...*, s. 129.

⁵⁴ A. Kawecka–Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., s. 312.

⁵⁵ P. Pater, *Kurtze Beschreibung Der neuen Wunder-Erscheinung Des Nord-Lichts...*, Dantzig [1716], PANBG, sygn. Sa 1, 8°, adl. 55.

⁵⁶ Idem, *Dissertatio de Mari Caspio...*, Gedani 1723, PANBG, sygn. Ma 3930, 8°, adl. 16; omówienie tej pracy, zob.: L. Mokrzecki, *Początki wiedzy o morzu...*, s. 149–157.

⁵⁷ Opis tych uroczystości, zob.: [druk anonimowy], *Die Ehre Der Verblichenen Wider die im continuirten gelehrten Preussen enthaltene unverdiente und grobe Beschimpffung Des in seinem Grabe ruhenden Herrn Paul Paters...*, Frankfurt am Main und Leipzig 1727, s. 6–7, Sächsische Landesbibliothek –

Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sygn. Biogr. erud. D. 1639,58, wersja online: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/6586/1/0/> [dostęp: 20.09.2018 r.]; druk pośmiertny: [C. L. Hoheisel], *Rector & Professores Athenaei Gedanensis ad Supremum pietatis officium...*, Gedani 1724, PANBG, sygn. Ma 3984 2°, adl. 211; autora udało się zidentyfikować dzięki rękopiśmiennemu dopiskowi na pierwszej stronie tego druku.

⁵⁸ Wydano katalog aukcyjny książek, obecnie uznawany za zaginiony: [druk anonimowy], *Catalogus librorum varii generis b. Pauli Patris...*, [Dantzig 1725], PANBG, sygn. Od 20172, 8°.

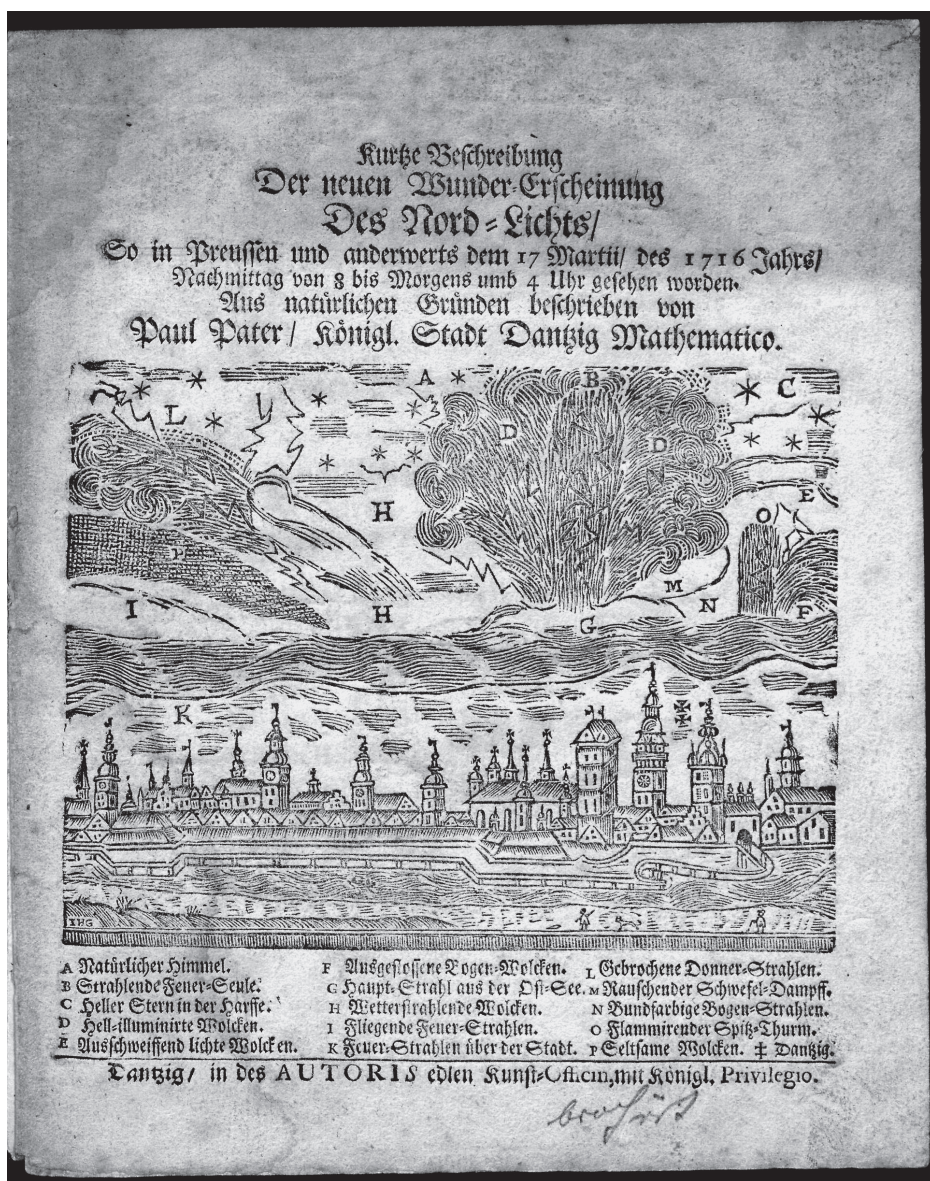
⁵⁹ J.S. Bandtkie błędnie podaje, że P. Pater sprzedał część swojej drukarni w 1721 r. B. Kwasowskiemu, zob.: J.S. Bandtkie, op. cit., s. 105; na temat B. Kwasowskiego, zob.: A. Kawecka–Gryczowa, K. Korotajowa, op. cit., 226.

⁶⁰ O C. Seelmannie, zob.: ibidem, s. 415–416.

⁶¹ P. Pater, *Neue und Alte woleingerichte Jahres-Rechnung Vermittelst eines Kunst- und Tugend-Calenders...*, Dantzig [1697], PANBG, sygn. Od 24234, 8°.

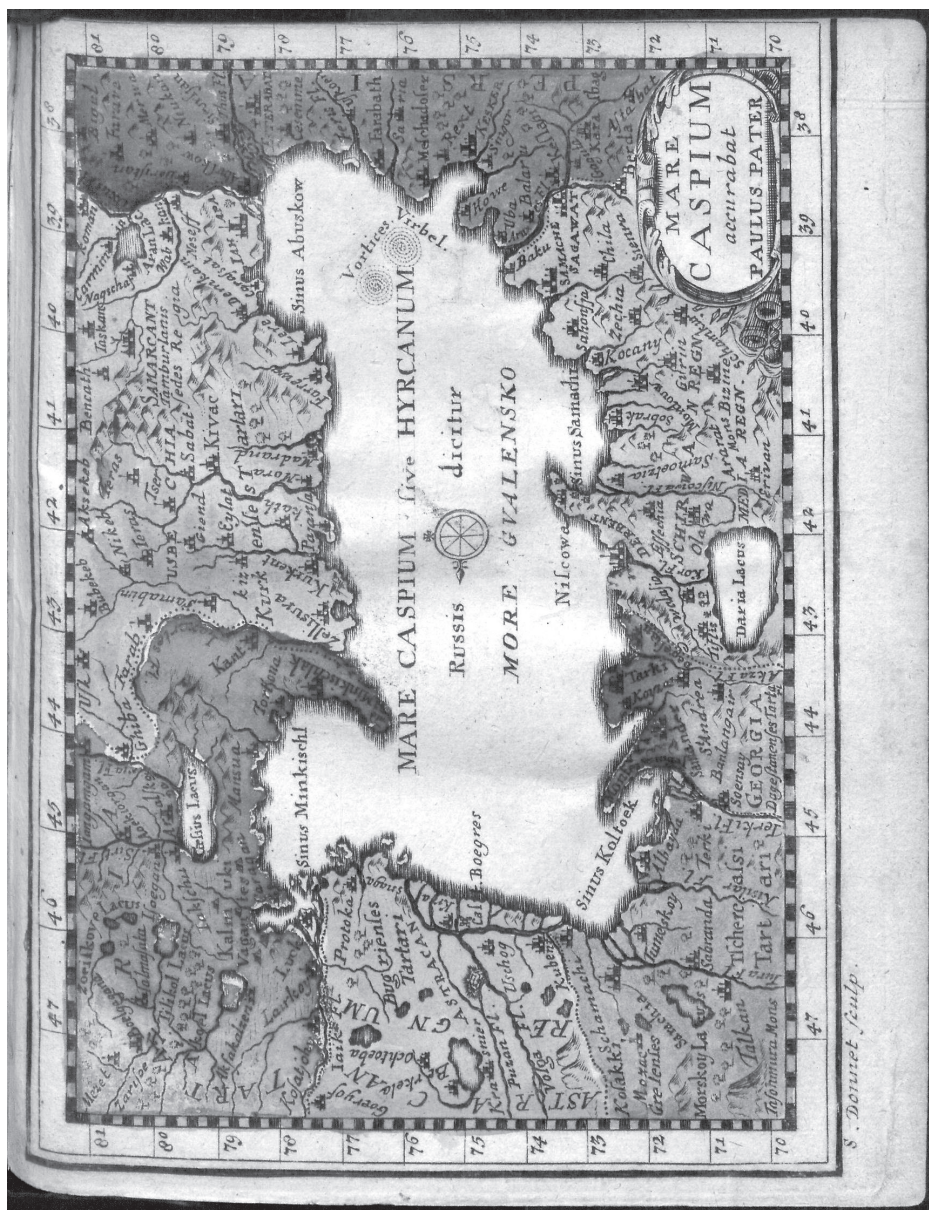
⁶² C.G. Ewerbeck, *Neuer und Alter Kunst- und Tugend-Calender...*, Danzig [1792], PANBG, sygn. Od 24234, 8°.

II.4. Strona tytułowa pracy P. Patera *Kurtze Beschreibung Der neuen Wunder-Erscheinung Des Nord-Lichts...*, Dantzig [1716], Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Sa 1, 8°, adl. 55

Il.5. Kolorowana mapa Morza Kaspijskiego z pracy P. Patera *Dissertatio de Mari Caspio...*, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Ma 3930, 8°, adl. 16

Bibliografia

Źródła

- [Hoheisel C.L.], *Rector & Professores Athenaei Gedanensis ad Supremum pietatis officium...*, Gedani 1724.
- [Pater P.], [*Auf geschehenes Ansuchen...*], [Danzig 1716].
- [Pater P.], *An die Herrn Curatores der Frey-Schulen*, Dantzig 1714.
- [Pater P.], *Mechanischer Vorschlag: Wie mit Tausend Gulden / immer halb Drey Monaten / Drey Tausend und Sechs Hundert Gulden / ohne allen unredlichen Wucher / mit Ehr und gutem Nahmen zugewinnen*, [Dantzig 1714].
- [Pater P.], *Wolgemeinte Nachricht...*, [Dantzig 1714].
- Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, 36/44, s. 1–4.
- August II..., [w:] P. Pater, *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1714].
- August II..., [w:] P. Pater, *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1717].
- Catalogus Lectionum et Operarum Publicarum*, [Dantzig 1706].
- Catalogus librorum varii generis b. Pauli Patris...*, [Dantzig 1725].
- Die Ehre Der Verblichenen Wider die im continuirten gelehrten Preussen enthaltene unverdiente und grobe Beschimpffung Des in seinem Grabe ruhenden Herrn Paul Paters...*, Frankfurt am Main und Leipzig 1727.
- Edict Sr. Königl. Majestät in Pohlen...*, [w:] P. Pater, *Neuer und Alter Kunst- und Tugend Calender / Auf das 1709. Jahr Christi...*, Dantzig [1708].
- Ewerbeck C.G., *Neuer und Alter Kunst- und Tugend-Calender...*, Danzig [1792].
- Hanow M.C., *Denkmahl der Danziger Buchdruckereyen und Buchdrucker seit dem Jahr 1539 bis 1740 mit einigen Gedenken von künftiger Verbesserung des Drucken*, [w:] *Erstlinge der Jubelfeyer in Danzig*, Dantzig 1740.
- Pater P., *Camera Obscura: abo...*, [w:] Pater P., *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1714], k. D.
- Pater P., *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentii, dissertatio...*, [Pelplin] 2002.
- Pater P., *De Germaniae miraculo optimo, maximo, typis literarum, earumque differentii, dissertatio...*, Lipsiae 1710.
- Pater P., *Dissertatio de Mari Caspio...*, Gedani 1723.
- Pater P., *Informacja O nowej od AUTORA założonej Oficynie, dla ćwiczenia się w Naukach Matematycznych i Mechanicznych*, [w:] Pater P., *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1714], k. D-D₂.
- Pater P., *Kurtze Beschreibung Der neuen Wunder-Erscheinung Des Nord-Lichts...*, Dantzig [1716].
- Pater P., *Neue und Alte woleingerichte Jahres-Rechnung Vermittelst eines Kunst- und Tugend-Calenders...*, Dantzig [1697].
- Pater P., *Opisanie wielce pożytecznego Zegara Gwiezdnego*, [w:] P. Pater, *Gospodarski Kalendarz...*, Gdańsk [1714], k. D.
- Praetorius E., *Athenae Gedanenses, sive Commentarius historico-chronologicus succinctus ...*, Lipsiae 1713.
- Wartski S., *Neuer und Alter Hausz- Feld- und Garten-Calender...*, Dantzig [1705].

Literatura

- Bandtkie J.S., *Historia drukarni w królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskim...*, Kraków 1826.
- Bertling [E.A.K.], *Pater Paul*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 25, Leipzig 1887, s. 221–222.
- Brodnicki M., *Athenae Gedanenses Ephraima Praetoriusa*, Gdańsk 2016.
- Czerniakowska M., *Astronomia gdańska i Jan Heweliusz*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 135–154.
- Czerniakowska M., *Matematyka i fizyka w Gimnazjum Gdańskim*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 155–180.
- Kaczor D., *Dom Poprawy*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 234–235.
- Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4, Wrocław 1962.
- Kizik E., *Koszty utrzymania Gimnazjum Akademickiego*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 43–65.
- Kotarski E., *Gdańska poezja okolicznościowa XVII wieku*, Gdańsk 1993.
- Kotarski E., *Gdańska poezja okolicznościowa XVIII wieku*, Gdańsk 1997.
- Kowalewska D., *Toruńskie i gdańskie kalendarze Pawła Patera*, [w:] *Kalendarze staropolskie*, red. I.M. Dacka, J. Patryka, Warszawa 2013, s. 169–181.
- Kubik K., *Kalendariologia profesora Pawła Patera*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa*, Gdynia 1959, s. 277–304.
- Kubik K., *Nauczanie matematyki w Toruńskim Gimnazjum Akademickim w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1972, s. 113–138.
- Kubik K., *Nauka o świecie współczesnym w ujęciu gdańskiego pedagoga XVIII w. Pawła Patera*, „Rocznik Gdański”, t. 23, 1964, s. 151–171.
- Kubik K., *Profesor Paweł Pater pionier kształcenia technicznego w Gdańsku*, [w:] *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa*, Gdynia 1959, s. 79–152.
- Lehnerd [M.], *Pater Paul* [w:] *Altpreussische Biographie*, hrsg. C. Krollmann, T. 2, Marburg 1967, s. 490.
- Löschin G., *Geschichte Danzigs von der ältesten bis zur neuesten Zeit*, T. 2, Danzig 1823.
- Löschin G., *Geschichte der Danziger Buchdruckereien*, [w:] *Einladungsschrift zu der am 25sten Julius 1840 in Danzig zu begehenden Feier des vierten Säkular. Jubiläums der Erfindung der Buchdruckerkunst*, Danzig 1840, s. 3–16.
- Mańkowski A., *Dzieje drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Prusiech Zachodnich: wraz ze szczegółową bibliografią druków polskich zachodniopruskich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 18, 1911, s. 49–101.
- Mikołajewska A., *Paul Pater und Samuel Luther Geret als Kalendermacher im Thorn des 18. Jahrhunderts*, [w:] *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540–1850)*, hrsg. K.-D. Herbst, W. Greiling, Bremen 2018, s. 183–203.
- Mocarski Z., *Szkoła drukarska prof. Patra w Gdańsku (1711–1724)*, „Przegląd Graficzny”, R. 17, 1936, nr 15, s. 116–119, nr 16, s. 124–127; R. 18, 1937, nr 2, s. 12–14.
- Mokrzejcki L., *Pater Paweł*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, Warszawa 1980, s. 327–328.

- Mokrzecki L., *Paweł Pater (1656–1724)*, [w:] *Wybitni Pomorzanie XVIII wieku. Szkice biograficzne*, red. J. Borzyszkowski, Wrocław 1983, s. 124–129.
- Mokrzecki L., *Początki wiedzy o morzu w dawnej Rzeczypospolitej. Problematyka morska w nauce gdańskiej doby Baroku i Oświecenia*, Wrocław 1983.
- Paluchowski P., *Eliasz Kopijewicz i Christian Philipp Golz. Chełmski epizod wydawniczy z przełomu XVII i XVIII wieku*, [w:] *Historie gdańskich dzielnic*, t. 1, red. J. Dargacz, K. Kurkowska, P. Paluchowski, Gdańsk 2018, s. 201–211.
- Paluchowski P., *Pater Paul*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 769
- Pelczarowa M., *Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku (wiek XVI–XVIII)*, „Rocznik Gdański”, t. 14, 1955, s. 144–165.
- Salmonowicz S., *Pater Paweł*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 393–394.
- Salmonowicz S., *Toruńskie Gimnazjum Akademickie a ziemie Korony Węgierskiej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1972, s. 167–205.
- Schwarz F., *Paul Pater. Gründer der ersten technischen Schule in Danzig 1707*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichts-Vereins”, Bd. 27, 1928, nr 2. s. 17–27.
- Szarszewski A., *Dom Dziecka*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 232–233.
- Zdrenka J., *Urzędnicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Biogramy*, Gdańsk 2008.

Internet

https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=pater_paul [dostęp: 20.09.2018 r.]

Słowa kluczowe

Gdańsk, Paul Pater, druk

Abstract

On the border between Polish and German culture. On the activities of Paul Pater in Gdańsk

The article discusses the activity of Paul Pater (1656–1724), who was mainly connected with the cities of Royal Prussia (Toruń and Gdańsk). The territory was then at the cultural Polish-German border. The text focuses, above all, on the Gdańsk period of this scholar's as well as his private activity, which concerned the technical school he had established, in which young people were taught how to use printing tools.

Keywords

Gdańsk, Paul Pater, printing